
Η παρούσα ανασκόπηση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου «e-polis του μέλλοντος», το οποίο υποστηρίζεται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.), στο πλαίσιο της Δράσης «1η Προκήρυξη Ερευνητικών Έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. (<http://www.elidek.gr>) για την ενίσχυση των Μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών και την προμήθεια ερευνητικού εξοπλισμού μεγάλης αξίας» (Αριθμός Έργου: 2617)

Νεολαία και πολιτική συμμετοχή: Η πρόσφατη έρευνα

Η σχέση των νέων με τη δημοκρατία, οι αναπαραστάσεις και οι στάσεις των νέων ως προς τη δημοκρατική συμμετοχή, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας (García-Albacete, 2014). Οι σχετικές έρευνες αποτυπώνουν την παρακμή των παραδοσιακών θεσμών συμμετοχής (συμμετοχή στις εκλογές και στα πολιτικά κόμματα) καθώς και μια έντονη δυσαρέσκεια των νέων για το πολιτικό σύστημα και αυτούς που το εκπροσωπούν. Παράλληλα όμως εμφανίζονται νέες μορφές δημοκρατικής συμμετοχής και συλλογικής οργάνωσης, που δίνουν έμφαση σε καθημερινές αμεσοδημοκρατικές συνεργατικές πρακτικές, δημιουργώντας ένα νέο πολυδιάστατο περιεχόμενο για την έννοια και την πρακτική της δημοκρατίας. Σύμφωνα με την έρευνα του LSE για την πολιτική συμμετοχή των νέων (LSE 2013) η παρακμή της πολιτικής συμμετοχής μέσω των παραδοσιακών θεσμών δεν αποτυπώνει την απάθεια των νέων για την πολιτική, αλλά τη δυσαρέσκεια για τον τρόπο με τον οποίο αυτή διεξάγεται, την απόσταση ανάμεσα στις ιδέες της δημοκρατίας, την ελευθερία, την ισότητα, την κοινωνική ένταξη, και τον τρόπο που αυτή ασκείται, την πολιτική πρακτική. Παρατηρείται λοιπόν η ανάδυση πρωτότυπων νοηματοδοτήσεων της δημοκρατίας και δημιουργικών μορφών πολιτικής συμμετοχής των νέων μέσα από καθημερινές πρακτικές, με τις νέες τεχνολογίες και τα κοινωνικά δίκτυα να έχουν ένα σημαντικό ρόλο, όχι μόνο ως μέσο πληροφόρησης αλλά και ως μέσο συμμετοχής, με τη μετατροπή του εικονικού περιβάλλοντος σε πεδίο έκφρασης και επικοινωνίας.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η διερεύνηση της σχέσης της νεολαίας με την πολιτική απαιτεί μια πιο διευρυμένη κατανόηση της έννοιας του «πολιτικού» και της πολιτικής συμμετοχής, η οποία πραγματοποιείται σε πολλαπλά επίπεδα της καθημερινότητας των νέων. Η συμμετοχή δεν περιορίζεται στις συμβατικές και παραδοσιακές μορφές αλλά αναδύεται σε καινοτόμες και

δημιουργικές δράσεις που σχετίζονται άμεσα με προβλήματα της καθημερινότητας: συμμετοχή σε τοπικές οργανώσεις και κινητοποιήσεις, εθελοντισμός, ενημέρωση και συμμετοχή σε διαδικτυακές πλατφόρμες (LSE 2013). Συγκριτικές μελέτες δείχνουν ότι αυτή η μεταβολή, η υιοθέτηση δηλαδή νέων μορφών πολιτικής έκφρασης και δράσης και η παρακμή των πιο παραδοσιακών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται αρχικά στη νεολαία και φαίνεται να συνιστά μια μεταβολή ως προς τη γενιά (Norris 2003).

Σύμφωνα με την έρευνα της P. Norris, η οποία βασίστηκε στα στοιχεία του European Social Survey του 2002, η κρίσιμότερη μεταβολή εμφανίζεται στο «ρεπερτόριο», δηλαδή στο είδος της πολιτικής δράσης και στους φορείς μέσα από τους οποίους αυτή πραγματοποιείται. Οι παλαιότερες γενεές επιλέγουν δράσεις που εστιάζουν στον πολίτη (εκλογές, κόμματα, επαφές), ενώ οι νεότερες δράσεις που προσανατολίζονται σε συγκεκριμένους σκοπούς (όπως διαδηλώσεις, αιτήματα και καταναλωτική πολιτική). Αντίστοιχα, όσον αφορά τους φορείς, οι παλαιότερες γενεές επιλέγουν τις παραδοσιακές εθελοντικές ενώσεις (εκκλησίες, συνδικάτα, κόμματα) ενώ οι νέες τα νέα κινήματα και τα δίκτυα υποστήριξης (Norris 2003 :22).

Οι πρόσφατες έρευνες που διεξήχθησαν σχετικά με την πολιτική συμμετοχή της νεολαίας επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Σε μεγάλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία το 2014, σε νέους ηλικίας 14-29 ετών, αποτυπώνεται η προτίμησή τους για συμμετοχή σε ευλύγιστες, μη δεσμευτικές δράσεις (Friedrich-Ebert-Stiftung 2016: 27-28). Ένα σημαντικό ποσοστό, 42% των συμμετεχόντων, δηλώνει ότι συμμετέχει με την ευρεία έννοια σε δράσεις με πολιτικο-κοινωνικό περιεχόμενο, παρόλα αυτά η συμμετοχή και η πρόθεσή της δεν γίνονται αντιληπτές ως πολιτικό ενδιαφέρον και δεν συνεπάγονται εκτίμηση ότι η πολιτική είναι σημαντική. Η συμμετοχή σε δράσεις όπως η οικολογική ή διεθνιστική κατανάλωση (79%), οι υπογραφές σε λίστες (57%), και οι διαδηλώσεις (32%) συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά. Ταυτόχρονα, σημαντική είναι και η συμμετοχή μέσω του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (36% συμμετέχουν ενεργά σε διαδικτυακές πολιτικές συζητήσεις, 27% έχουν αναρτήσει βίντεο ή φωτογραφία πολιτικού περιεχομένου). Αντίθετα, παρόλο που η συμμετοχή των νέων στις εκλογές είναι ιδιαίτερα υψηλή (72%), η εμπλοκή τους και η δέσμευσή τους σε πολιτικές πρωτοβουλίες και η ανάληψη ευθύνης για αυτές εμφανίζεται ιδιαίτερα χαμηλή. (συμμετοχή σε κόμμα ή συνδικάτο 16%, σε πρωτοβουλίες πολιτών 4%, ανάληψη πολιτικού πόστου 5%) (Friedrich-Ebert-Stiftung 2016: 24-26).

Η σημασία λοιπόν της μελέτης των νέων αυτών μορφών πολιτικής έκφρασης και δράσης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της είναι κρίσιμη αν θέλει κανείς να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο δραστηριοποιούνται, κινητοποιούνται, διαμαρτύρονται και εκφράζονται οι νέες και οι νέοι σήμερα, διαφορετικά δεν αναγνωρίζει κανείς τη πολιτική τους συμμετοχή. Βασικό χαρακτηριστικό

των δράσεων που εστιάζουν σε ένα συγκεκριμένο σκοπό είναι η άμβλυση της διάκρισης μεταξύ πολιτικού και κοινωνικού, όπως και μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου, καθώς τις περισσότερες φορές οι δράσεις αυτές αφορούν τον τρόπο ζωής των πολιτών και μετα-υλιστικές αξίες, όπως ζητήματα σχετικά με το περιβάλλον, τον έμφυλο διαχωρισμό, την παγκοσμιοποίηση και λιγότερο ανάγκες αναπαραγωγής, όπως διεκδικήσεις σχετικά με την εργασία, τους μισθούς και τις συντάξεις. Σημαντική διαφορά αποτελεί η ευελιξία στον τρόπο οργάνωσης και συμμετοχής στους νέους φορείς σε σχέση με τους παλαιότερους. Οι νέοι φορείς, που εμφανίζονται από τη δεκαετία του 1960, τα νέα κινήματα (γυναικείο, οικολογικό, αντιπαγκοσμιοποίησης, φιλειρηνικό), οι ΜΚΟ και τα διεθνικά δίκτυα υποστήριξης, έχουν ρευστά όρια και δικτυώσεις και αποκεντρωμένη οργάνωση. Επικεντρώνονται στην άμεση δράση, στη δημιουργία κοινότητας, στους εναλλακτικούς τρόπους ζωής και τις διαφορετικές ταυτότητες όσο και στην επιρροή της κοινοβουλευτικής πολιτικής και των κυβερνητικών αποφάσεων. Έχουν περισσότερο οριζόντια παρά κάθετη οργάνωση, αποκεντρωμένη και δικτυακή, άτυπους τρόπους του ανήκειν, βασισμένους σε κοινές έγνοιες και πολιτικές ταυτότητας (Norris 2003: 5-7). Διαπιστώνει λοιπόν κανείς ότι η μεταβολή αυτή δεν αφορά τόσο την καινοτομία που παρουσιάζεται στις δράσεις και τους φορείς, αλλά αφορά στο σύνολό της την πολιτική αλλαγή.

Η μεταβολή αυτή της πολιτικής έκφρασης και δράσης των νέων συνοδεύεται από την απογοήτευση τους για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι δημοκρατικοί θεσμοί. Σύμφωνα με το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα MY PLACE, που διερεύνησε την κοινωνική και πολιτική στάση της νεολαίας σε δεκατέσσερις ευρωπαϊκές χώρες, οι σημερινοί νέοι και νέες, οι εμπειρίες των οποίων σημαδεύονται έντονα από την κρίση, αντιμετωπίζουν με έλλειψη εμπιστοσύνης και κυνισμό τους πολιτικούς και το πολιτικό σύστημα ευρύτερα, επιρρίπτοντάς τους την παραβίαση της αρχής του δημόσιου συμφέροντος για την εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων (MY PLACE 2011-2015: 11). Η αρνητική εικόνα για την πολιτική κρατά τους νέους μακριά από την τυπική συμμετοχή στρέφοντάς τους σε εναλλακτικές μορφές δράσης. Στο όραμα τους για μια καλύτερη κοινωνία προβάλλουν τη βελτίωση του οικονομικού και πολιτικού συστήματος, ώστε να εξασφαλίζονται τα προς το ζην και να υπάρχουν πιο άμεσες μορφές δημοκρατίας, ενώ αρκετοί υποστηρίζουν και μια κοινωνία πιο υποστηρικτική, αλληλέγγυα και ανεκτική (MY PLACE 2011-2015: 12). Παρόλα αυτά, η πολιτική συμμετοχή των νέων κατά τη διάρκεια της κρίσης δεν συνδέεται μόνο με προοδευτικές και δημοκρατικές αντιλήψεις, καθώς ταυτόχρονα παρατηρείται μια αύξηση της αποδοχής ακροδεξιών και δεξιο-λαϊκιστικών απόψεων. Οι ακροδεξιές τάσεις εκφράζονται κυρίως μέσα από το μεταναστευτικό ζήτημα, την ξеноφοβία και την απειλή από θρησκευτικές μειονότητες. Η έντονη ανησυχία για την μετανάστευση εκδηλώνεται από τη νεολαία ακόμα και σε κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης με υψηλά εισοδήματα και χαμηλή ανεργία (de Weck και Ferguson 2019, Shell 2019).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε νέες και νέους στη Γερμανία, η ξενοφοβία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φόβους τους (52%). Αν και ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων τάσσεται υπέρ της υποδοχής των προσφύγων στη χώρα τους (57%), η συμφωνία με δεξιο-λαϊκιστικές τοποθετήσεις γύρω από αυτό ζήτημα είναι ιδιαίτερα υψηλή (δύο στους τρεις συμμετέχοντες συμφωνούν με την τοποθέτηση «δεν τολμάει κανείς να πει κάτι αρνητικό για τους ξένους χωρίς να θεωρηθεί ρατσιστής») (Shell 2019). Παρατηρείται λοιπόν, κατά τη διάρκεια της κρίσης, η αύξηση της υποστήριξης ακροδεξιών κομμάτων από τη νεολαία, γεγονός που συνδέεται και με την υπόσχεσή τους για διαφοροποίηση από το υπόλοιπο πολιτικό σύστημα (MY PLACE 2011-2015).

Στην περίπτωση της Ελλάδας η εικόνα της νεολαίας παρουσιάζει μια αντιστοιχία με αυτή των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών μέχρι την περίοδο της κρίσης. Από τη δεκαετία του 1990 παρατηρείται η εικόνα μιας ατομοκεντρικής νεολαίας με μειωμένες κοινωνικοπολιτικές ανησυχίες και μειωμένο ενδιαφέρον για πολιτική συμμετοχή, είτε μέσω των εκλογών είτε με τη συμμετοχή σε πολιτικές συλλογικότητες. Κατά τη διάρκεια όμως της κρίσης, όπως φαίνεται ήδη από την εξέγερση του Δεκεμβρίου του 2008, η νεολαία εμφανίζεται να επιστρέφει στην πολιτική σκηνή με δυναμική συμμετοχή στα πολιτικά γεγονότα του 2011 και στις εκλογές της κρίσης. Η επιστροφή αυτή συντελείται κυρίως μέσω αδιαμεσολάβητων και αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών και στη συνέχεια αποτυπώνεται και μέσω των παραδοσιακών δομών του κοινοβουλευτισμού, διατηρώντας όμως χαμηλή αίσθηση κομματικής εγγύτητας (Μαλούτα 2015, Κακεπάκη 2013). Παράλληλα όμως εμφανίζονται από ένα μέρος της νεολαίας αντιδημοκρατικές στάσεις και συμπεριφορές που εκφράζονται τόσο θεσμικά με την άνοδο της νεοαζιστικής πολιτικής οργάνωσης Χρυσή Αυγή όσο και με εξωθεσμικές δραστηριότητες (Μαρβάκης κ.ά. 2013, Κοροναίου κ.ά. 2015).

Ο τρόπος με τον οποίο οι νέοι και οι νέες εκφράζουν την πολιτική τους στάση στην Ελλάδα της κρίσης δε μπορεί να εξεταστεί χωρίς να κατανοήσει κανείς το κλίμα και τις εμπειρίες με τις οποίες οι ίδιοι κοινωνικοποιήθηκαν και διαμορφώθηκαν στην παιδική και εφηβική τους ηλικία. Σύμφωνα με τη συγκριτική έρευνα του ΕΚΠΑ το 2006, όπου αντιπαρατίθενται στοιχεία του 2005 με εκείνα από έρευνα του ΕΚΚΕ του 1988 (Μαλούτα 2012: 9, Κακεπάκη 2006: 112), κατά την πρώτη δεκαετία του 2000, η τάση που αποτυπώνεται σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες, άλλα είναι ιδιαίτερα έντονη στη νεανική, είναι η απαξίωση της πολιτικής και του συλλογικού ευρύτερα, σε αντίθεση με τη δεκαετία του 1980, στην οποία παρουσιάζεται μια έντονη πολιτικοποίηση. Παρουσιάζεται λοιπόν μια μείωση σε όλες τις παραδοσιακές μορφές της πολιτικής συμμετοχής, της κομματικής ταύτισης καθώς και της ταξικότητας, όπως και της ιδεολογικής τοποθέτησης της ψήφου. Πιο συγκεκριμένα, η νεολαία εμφανίζει μια έντονη ατομοκεντρική συμπεριφορά που συνοδεύεται από μια δεξιόστροφη

μετατόπιση και απορριπτική στάση προς το πολιτικό σύστημα. Έτσι, στην έρευνα του 2005 το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 18-29 ετών που αυτοτοποθετούνται στην Αριστερά είναι το 9,8% των ερωτηθέντων ενώ στην έρευνα του 1988 το αντίστοιχο ποσοστό αποτελούσε το 37,1%. Πέρα όμως από την ενίσχυση της δεξιάς ταυτότητας, πιο αισθητά αποτυπώνεται στη νεολαία η αδιαφορία για την αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστερά-Δεξιά, η απροθυμία ιδεολογικής ένταξης και η ανάπτυξη της «θεματικής ψήφου». Στην ηλικιακή κατηγορία 18-29 ετών στην έρευνα του 2005 σχεδόν ένας στους τρεις (29,4%) θεωρούν ότι η σχέση αυτή είναι μη ουσιώδης και δηλώνουν ότι η τοποθέτηση αυτή «δε σημαίνει τίποτα». Συνολικά όμως η απόσταση από την πολιτική σχετίζεται κυρίως με μια δυσπιστία για τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και των θεσμών του, που μπορεί να συνδεθεί με τη συνολική απόρριψή του και με μια πιθανότητα εξωθεσμικής πολιτικής συμμετοχής – όχι με πολιτική απάθεια που βασίζεται στον εφησυχασμό (Μαλούτα 2015, Μαρβάκης κ.ά. 2013).

Η έντονη δυσaréσκεια της νεολαίας για το πολιτικό σύστημα ευρύτερα άρχισε να εκφράζεται ήδη από τα τελευταία χρόνια της προ κρίσεως εποχής με το φοιτητικό κίνημα του 2006-2007 και τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008 που χαρακτηρίστηκαν ως εξέγερση της νεολαίας. Η περίοδος της κρίσης και ο αντίκτυπος της διαχείρισής της για τη νεολαία —εξαθλίωση και μεγάλα ποσοστά ανεργίας, καταπάτηση δημοκρατικών αρχών και δικαιωμάτων— καθώς και η κατάρρευση του νεοφιλελεύθερου ατομικιστικού ιδεολογήματος, δημιούργησαν μια αναστοχαστική διάθεση ως προς την πολιτική στάση (Μαλούτα 2015: 17). Η δυναμική συμμετοχή των νέων στα γεγονότα διαμαρτυρίας από το 2010-2011 και μετά φανερώνει την επανάκαμψη τους στην πολιτική σκηνή και την προσπάθεια δόμησης μιας διαφορετικής συλλογικής συμβίωσης, που ξεπερνούν την ατομοκεντρική στάση που εμφανίζεται μέχρι τότε. Σύμφωνα με την έρευνα του ΕΚΚΕ του 2012 για την κρίση, οι νεότερες ηλικίες είναι αυτές που συμμετέχουν μαζικότερα στις λαϊκές συνελεύσεις, στις πλατείες και στις συγκεντρώσεις των «αγανακτισμένων» (Μαλούτα 2015: 20). Η συμμετοχή των νέων στα πολιτικά γεγονότα του 2011 εκφράζεται με πολυποίκιλες δράσεις μέσα από αμεσοδημοκρατικές και αδιαμεσολάβητες διαδικασίες που προτάσσουν την αλληλεγγύη, το κοινό συμφέρον και τη συλλογική επίλυση προβλημάτων. Η συλλογική ταυτότητα δομείται σταδιακά μέσα από την πρακτική συμμετοχή τους σε συλλογικές διαδικασίες και κοινωνικές διεκδικήσεις ακόμα και αν αρχικά επικρατεί μια ατομοκεντρική αφετηρία.

Παράλληλα ανοίγονται νέα πεδία δημόσιου διαλόγου και επικοινωνίας με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, καθώς παρατηρείται μεγαλύτερη μαζικότητα κοινωνικής και πολιτικής δράσης μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα (Κακεπάκη 2013: 50). Η κινητοποίηση αυτή της νεολαίας και η «επιστροφή» της στην πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια της κρίσης συνέβαλε σημαντικά στην αλλαγή του κομματικού τοπίου στις εθνικές εκλογές του 2012 με την κατάρρευση του

παραδοσιακού δικομματισμού. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των συγκεκριμένων εκλογών στις νέες και στους νέους ψηφοφόρους, ηλικίας 18-24 ετών, ο ΣΥΡΙΖΑ προπορεύεται σε ψήφους με ποσοστό 16% και ακολουθεί η Χρυσή Αυγή με ποσοστό 14%, σε αντίθεση με τις μεγαλύτερες ηλικίες που ψήφισαν τα παραδοσιακά κόμματα. Το μεγάλο ποσοστό συμμετοχής των νέων στο δημοψήφισμα υπέρ του «όχι» (περίπου 70% στην ηλικιακή κατηγορία 18-24 ετών και 80% στην ηλικιακή κατηγορία 25-34 ετών) αποτελεί επίσης ενδεικτικό γεγονός για τη διάθεση συμμετοχής σε πολιτικές διαδικασίες στις οποίες η γνώμη τους λαμβάνεται άμεσα υπόψη. Τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών του 2012 και του 2015, παρά τη σχετικά αυξημένη αποχή, αναδεικνύουν μια δυναμική επανάκαμψη της νεολαίας στην πολιτική συμμετοχή και μέσω των παραδοσιακών θεσμών, η οποία όμως φαίνεται να είναι υπό όρους, καθώς η αίσθηση κομματικής εγγύτητας είναι ιδιαίτερα χαμηλή (Μαλούτα 2015: 36).

Στην αύξηση όμως της πολιτικής συμμετοχής της νεολαίας, κατά τη διάρκεια της κρίσης, συνέβαλε και το «εθνικό στοιχείο», ό,τι δηλαδή ερμηνεύτηκε ως απειλή της εθνικής κυριαρχίας (Μαλούτα 2015, Μαρβάκης κ.ά. 2013). Έτσι ενώ ένα μέρος της νεολαίας εκφράζει τη δυσαρέσκεια και τη δυσπιστία του για το πολιτικό σύστημα μέσα από τη συμμετοχή του σε αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες, προτάσσοντας δημοκρατικές, συλλογικές λύσεις, ένα άλλο μέρος εμφανίζει αντιδημοκρατικές στάσεις και συμπεριφορές και τοποθετείται πολιτικά στην ακροδεξιά. Οι στάσεις αυτές όμως δεν αποτελούν φαινόμενο που γέννησε η κρίση, αν και αναδείχθηκαν κυρίως τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς δεν οφείλονται μόνο στην αντίδραση της νεολαίας στις πολιτικές διαχείρισης της, αλλά αποτυπώνουν ευρύτερες πολιτικές και ιδεολογικές τάσεις (Μαρβάκης κ.ά. 2013, Κοροναίου κ.ά. 2015). Ήδη από τη δεκαετία του 1990, σύμφωνα με δεδομένα ερευνών της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ 2000,2005), μια κατηγορία νέων θέτει ως αξιακή της προτεραιότητα το έθνος και εμπιστεύεται τους κατασταλτικούς και συντηρητικούς θεσμούς, ενώ εκδηλώνει μια έντονη δυσαρέσκεια προς το πολιτικό σύστημα, με ισχυρή διάθεση για ριζική αλλαγή και όχι με αδιαφορία. Ταυτόχρονα, από τα δεδομένα της Social European Survey για τις τέσσερις φάσεις που συμμετείχε η Ελλάδα από 2002 έως το 2010, και από τα δεδομένα της διεθνούς έρευνας του International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) για την εκπαίδευση στην ιδιότητα του πολίτη (ICCS 2009) εμφανίζονται έντονα αυταρχικές και ρατσιστικές αντιλήψεις απέναντι στους μετανάστες (ενδεικτικό είναι πως πάνω από το 50% των νέων έως 30 ετών συμφωνούσε με την πρόταση ότι «η πολιτιστική ζωή στη χώρα υποβαθμίζεται εξαιτίας των μεταναστών») (Μαρβάκης κ.ά. 2013: 12). Η απονομιμοποίηση λοιπόν της δημοκρατίας και η νομιμοποίηση της ανισότητας ως κοινωνικής πρακτικής σε συνδυασμό με τα αισθήματα δυσαρέσκειας, απαισιοδοξίας και ανασφάλειας για το μέλλον μετατρέπεται σε ακροδεξιά πολιτική στάση.

Όπως ήδη παρατηρήθηκε, η κοινωνική αναταραχή και η αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος που προκλήθηκε από τις πολιτικές λιτότητας για τη διαχείριση της κρίσης αποτυπώθηκαν στις δύο διαδοχικές εθνικές εκλογές του Μαΐου και του Ιουνίου το 2012. Στις συγκεκριμένες εκλογές η νεοναζιστική οργάνωση ΧΑ αύξησε σημαντικά τα ποσοστά της (6,9% στις εθνικές εκλογές του 2012 από 0,3% στις εθνικές εκλογές του 2009 και 5% στις δημοτικές εκλογές το 2010 στο δήμο Αθηναίων) κερδίζοντας 18 έδρες στο ελληνικό κοινοβούλιο. Η στήριξη της ΧΑ από τη νεολαία ήταν ιδιαίτερα σημαντική, καθώς, πέρα από την ψήφο τους, η επιρροή της οργάνωσης έγινε αισθητή και στην καθημερινότητα των νέων, από την ανοιχτή υποστήριξη του κόμματος στο σχολικό περιβάλλον και το δημόσιο χώρο μέχρι την εκδήλωση ρατσιστικών και επιθετικών συμπεριφορών προς αντιπάλους τους και προς άτομα με μη ελληνική καταγωγή, μια κατάσταση που δημιούργησε δύο αντίθετους πόλους στη νεολαία, τους υποστηρικτές της νεοναζιστικής οργάνωσης και τις αντιφασιστικές ομάδες (Κοροναίου κ.ά. 2015: 232).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος MYPLACE 2011-2015, η στήριξη της ακροδεξιάς από ένα μέρος της νεολαίας δεν αποτελεί μόνο μια εκδήλωση θυμού και αποδοκιμασίας για τη διαχείριση της κρίσης αλλά μια συνειδητή και πολιτική επιλογή (Κοροναίου κ.ά. 2015). Η οργάνωση ΧΑ, αναγνωρίζοντας τη νεολαία ως τη δύναμη που συμβολίζει το καινούργιο και την αναγέννηση του έθνους, που θα φέρει η εθνικιστική επανάσταση, προσπάθησε να δημιουργήσει μια ιδιαίτερη σχέση μαζί της. Κεντρικό επιχείρημα αποτέλεσε η ιδέα ότι το ελληνικό έθνος είναι ισχυρότερο από τα υπόλοιπα εξαιτίας του ένδοξου αρχαίου πολιτισμού και της ιστορίας του, ιδέα διάχυτη στην ελληνική κοινωνία ανεξάρτητα από την πολιτική τοποθέτηση, και ότι οι ίδιοι θα αποτελέσουν τους σύγχρονους διαδόχους του έθνους που αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε παρακμή και εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ξένων δυνάμεων. Παράλληλα αναπτύσσει διάφορες εξωθεσμικές δραστηριότητες, δίνοντας έμφαση στις πολιτισμικές δραστηριότητες όπως η μουσική και ο αθλητισμός, και στις νέες τεχνολογίες, με την διαδεδομένη χρήση του διαδικτύου και των κοινωνικών δικτύων για την πληροφόρηση και την συμμετοχή των μελών της. Ιδιαίτερη σημασία για τη σχέση της με τη νεολαία εντοπίζει κανείς στην αντισυστημική δράση της και τον μιλιταριστικό της χαρακτήρα, στη δημιουργία ομάδων ακτιβιστικής δράσης εναντίον οποιουδήποτε θεωρούν εχθρό του έθνους —κυρίως μετανάστες-στρίες και αντιφασίστες-στρίες— και στη διοργάνωση δραστηριοτήτων αλληλεγγύης «μόνο για Έλληνες» (Κοροναίου 2015: 244). Η επανάκαμψη λοιπόν της νεολαίας στην πολιτική συμμετοχή και η ριζοσπαστικοποίησή της κατά τη διάρκεια της κρίσης, δε συνοδεύεται πάντα από δημοκρατικές αξίες και επιθυμία για κοινωνική δικαιοσύνη.

Στις πιο πρόσφατες έρευνες σχετικά με τη νεολαία, τις αντιλήψεις της και την πολιτική της συμπεριφορά στην Ελλάδα, οι νέες και οι νέοι εμφανίζονται πιο ικανοποιημένοι από τη ζωή τους και πιο αισιόδοξοι για το μέλλον τους, παρουσιάζοντας μια μικρή αλλαγή σε σχέση με τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, παρόλο που ζητήματα σχετικά με την επιβίωσή τους, όπως οι χαμηλοί μισθοί, οι συνθήκες εργασίας και η ανεργία αποτελούν για αυτούς τα βασικά τους προβλήματα (TUI 2019, INΠ 2020). Σύμφωνα με την έρευνα του Ινστιτούτου Νίκος Πουλιαντζάς, το ενδιαφέρον της νεολαίας για την πολιτική παραμένει αυξημένο σε σχέση με τα προ κρίσης δεδομένα, καθώς το 48% των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται «πολύ» για τα πολιτικά θέματα και το 34% «αρκετά» (INΠ 2020:33). Ταυτοχρόνως όμως με τη μεγάλη αποδοχή των δημοκρατικών αξιών (το μεγαλύτερο ποσοστό στην Ευρώπη: 76%) η απογοήτευση για τον τρόπο με τον οποίο αυτές εφαρμόζονται στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα υψηλή, συγκεντρώνοντας το υψηλότερο ποσοστό (56%) στην Ευρώπη (TUI 2019:44). Η απογοήτευση αυτή αποτυπώνεται στην απαξίωση του πολιτικού συστήματος και των θεσμών. Οι νέοι και οι νέες φαίνεται να εμπιστεύονται περισσότερο τους θεσμούς της δικαιοσύνης (41%) και της αστυνομίας (35%) από ό,τι τους πολιτικούς θεσμούς, όπως το κοινοβούλιο (30%) και τα πολιτικά κόμματα (17%), ενώ μεγάλο ποσοστό (34%) δηλώνει καθόλου (ή χαμηλή) εμπιστοσύνη σε κανέναν από τους θεσμούς. Η αμφισβήτηση των θεσμών φαίνεται να προέρχεται κυρίως από ένα πιο προοδευτικό τμήμα της νεολαίας, καθώς όσοι και όσες εμφανίζονται δύσπιστοι ως προς τους θεσμούς στις βουλευτικές εκλογές του 2019 προτίμησαν κόμματα πιο κοντά στην Αριστερά από ό,τι στη Δεξιά.(INΠ 2020:45)

Η δυσπιστία αυτή των νέων αποτυπώνεται και στον τρόπο πολιτικής οργάνωσης και στις μορφές πολιτικής έκφρασης και δράσης που επιλέγουν. Η συγκεκριμένη έρευνα παρουσιάζει μια αυξημένη διάθεση της νεολαίας για συμμετοχή σε διαφορετικού τύπου οργανώσεις και δράσεις, η δυνητική τους συμμετοχή όμως δε σημαίνει ότι ταυτίζεται απαραίτητα με την πραγματική. Τα μεγαλύτερα ποσοστά διάθεσης συμμετοχής συγκεντρώνονται στα πολιτικά κόμματα (35%) και στις περιβαλλοντικές οργανώσεις (35%), ενώ ιδιαίτερα χαμηλή είναι η διάθεση για συμμετοχή σε συνδικαλιστικά σωματεία (16%). Οι νέοι και οι νέες στην Ελλάδα, ακολουθώντας την τάση που εκδηλώνεται στην Ευρώπη, δηλώνουν μεγαλύτερη διαθεσιμότητα συμμετοχής σε δράσεις που αφορούν έναν συγκεκριμένο σκοπό, όπως οι περιβαλλοντικές δράσεις (62%), οι διαδηλώσεις και οι συγκεντρώσεις (45%), η συλλογή υπογραφών (40%) και το μπουϊκοτάζ προϊόντων (40%). Ταυτοχρόνως η συμμετοχή των νέων στις εκλογές είναι αρκετά υψηλή, καθώς το 83% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι ψήφισε στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές.

Η επιστροφή των νέων στην πολιτική σκηνή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και στις πιο πρόσφατες σχετικές έρευνες, διατηρείται ωστόσο το ερώτημα τόσο για την προοδευτικότητα της κατεύθυνσής

της όσο και για τον τρόπο με τον οποίο η έννοια αυτή κατανοείται από τη νεολαία σήμερα. Έτσι, ενώ, σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, οι νέοι και οι νέες αυτοτοποθετούνται στην Αριστερά και την Κεντροαριστερά (41%), και λιγότερο στην Δεξιά και την Κεντροδεξιά (27%) –με την απονομηματοδότηση της διάκριση ανάμεσα στην Αριστερά και τη Δεξιά να διατηρεί ένα σημαντικό ποσοστό (22%)– και διακατέχονται από προοδευτικές απόψεις για διάφορα ζητήματα (αμβλώσεις, απεξάρτηση, τεκνοθεσία σε ομόφυλα ζευγάρια), εμφανίζονται διχασμένοι για επιμέρους πολιτικές αποφάσεις που αφορούν κατασταλτικούς και συντηρητικούς θεσμούς (55% κατά της κατάργησης των ΜΑΤ, 50% κατά της κατάργησης των σχολικών παρελάσεων, 47% κατά της κατάργησης της υποχρεωτικής στράτευσης, 47% κατά της κατάργησης του μαθήματος των θρησκευτικών).

Ταυτόχρονα αρκετά συντηρητικές εμφανίζονται οι απόψεις των νέων για την αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος, καθώς ένα σημαντικό τμήμα της νεολαίας (31%, το μεγαλύτερο ποσοστό στην Ευρώπη) αντιμετωπίζει την πολιτική των ανοιχτών συνόρων ως απειλή (ΤΥΙ 2019:12-14). Η προσφυγική κρίση φαίνεται να απασχολεί σε μεγάλο βαθμό τη νεολαία στην Ελλάδα, εντάσσοντας τη διαχείρισή της σε ένα από τα τρία σημαντικότερα θέματα στην πολιτική της Ευρώπης και της Ελλάδας (ΤΥΙ 2019:19-20), και να αποτελεί ένα από τα καθοριστικά γεγονότα που επηρεάζει τη σχέση της με την πολιτική και τις πολιτικές τους απόψεις (ΙΝΠ 2020:68). Η πολιτικοποίηση των νέων μέσω αυτού του φαινομένου, παρόλο που αφορά και ένα τμήμα της νεολαίας με προοδευτικές απόψεις (το 20% των ερωτηθέντων), ενισχύει κυρίως συντηρητικές και εθνικιστικές απόψεις (το 47% των ερωτηθέντων) (ΙΝΠ 2020:68). Έτσι ενώ ακροδεξιές ιδεολογίες, όπως ο εθνικισμός και ναζισμός, εμφανίζουν μικρή απήχηση στους νέους και στις νέες, ένα σημαντικό τμήμα τους συμφωνεί με ακροδεξιές απόψεις και τακτικές διαχείρισης του ζητήματος, όπως η δημιουργία κλειστών κέντρων κράτησης (38%) και η αποδοχή της άποψης ότι «η κοινωνία μας έχει καθήκον να φροντίζει μόνο για τους Έλληνες πολίτες, ενώ οι ξένοι θα πρέπει να μένουν στις χώρες τους και να προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους εκεί» (36%) (ΙΝΠ 2020: 38,40,42). Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει και η άποψη των νέων για κοινωνική αλλαγή, καθώς η πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η ελληνική κοινωνία χρειάζεται σημαντικές αλλαγές. Έτσι ένα σημαντικό τμήμα (53%) βλέπει την κοινωνική αλλαγή ως αυτοβελτίωση, δηλαδή ως ατομική προσπάθεια αλλαγής, ενώ το 46% πιστεύει ότι η κοινωνική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί από τη συλλογική οργάνωση και δράση (ΙΝΠ 2020: 66).

Η πολυποίκιλη συμμετοχή της νεολαίας, με τον τρόπο που αποτυπώνεται στις παραπάνω έρευνες, είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη συνολική πολιτική κουλτούρα. Αξίζει λοιπόν να διερευνηθεί κανείς αν η απογοήτευση των νέων για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση και ο τρόπος με τον οποίο αυτή εκφράζεται, συχνά μέσα από αντιφατικές τοποθετήσεις και στάσεις, συνδέεται με οράματα

για κοινωνική αλλαγή βασισμένη σε δημοκρατικές αξίες ή αν επικρατεί η νεοφιλελεύθερη ατομικιστική οπτική. Προκύπτουν συνεπώς ουσιαστικά ερωτήματα προς διερεύνηση: Ποια είναι τα πρότυπα της πολιτικής στάσης της νεολαίας σήμερα και ποια η ουσία των μεταβολών κατά την κρίση; Τι σημαίνει η αμφισβήτηση των παραδοσιακών δημοκρατικών θεσμών συμμετοχής και η δημιουργία νέων προτύπων; Τι σημαίνει για τους νέους και τις νέες σήμερα η κοινωνική αλλαγή, υπάρχει η δυνατότητα να σκεφτούν κριτικά το υπάρχον; Πώς φαντάζεται η νεολαία τις σχέσεις κοινωνικής συνύπαρξης και πολιτικής συμμετοχής των μελών μιας ιδεατής κοινότητας; Τελικά, πώς η καθημερινή πρακτική αλλά και η φαντασία των νέων ορίζουν την έννοια του πολιτικού και της δημοκρατίας;

Βιβλιογραφία

- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ) (2000), *Οι νέοι του καιρού μας: αξίες, στάσεις και αντιλήψεις της Ελληνικής νεολαίας (1997-1999)*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση.,
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ) (2005), *Η Νέα Γενιά στην Ελλάδα σήμερα*, <http://www.neagenia.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=RESOURCE&cresrc=322&cnode=51>,
- De Weck J. και Ferguson N. (2019), «European Millennials Are Not Like Their American Counterparts», *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/09/europes-young-not-so-woke/598783/> [24/3/2020]
- EKKE, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα - European Social Survey (ESS) (2010), *Πορίσματα Έρευνας Πεδίου 4^{ου} Κύματος. Ελλάδα - Ευρώπη 2009. Μια πρώτη Ανάγνωση*, Αθήνα: EKKE, http://www.ekke.gr/html/gr/NewsEvents/ESS4_results.pdf
- Gaiser Wolfgang, Hanke Stefanie και Ott Kerstin [Friedrich-Ebert-Stiftung] (επιμ.) (2016), *Jung – politisch – aktiv?! Politische Einstellungen und politisches Engagement junger Menschen*, Βόννη: Dietz
- García-Albacete G. (2014), *Young People's Political Participation in Western Europe: Continuity or Generational Change*, Μπέιζινγκστοουκ: Palgrave Macmillan
- IEA (2010), *ICCS 2009 European Report. Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary students in 24 European countries*, <http://iccs.acer.edu.au/>
- Ινστιτούτο Νίκος Πουλατζάς (ΙΝΠ) (2020), *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά*, <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolea-synithies-antilipsis-politiki-syberifora/>
- Κακεπάκη Μ. (2006), «Μεταβολές στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, 1988-2005: Από τη γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος στη γενιά της πολιτικής αδιαφορίας;», *Ελληνική Επιθεώρηση*

- Κακεπάκη Μ. (2013), «Είναι ένας νέος τρόπος να ακουστεί η φωνή μου: έμφυλες διαστάσεις της συλλογικής και ατομικής δράσης στην Αθήνα της κρίσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41
- Koronaίου Α., Lagos E., Sakellariou A., Kymionis St., Chiotaki-Poulou I. (2015), «Golden Dawn, austerity and young people: The rise of fascist extremism among young people in contemporary Greek society», στο H.Pilkington και G.Pollock (επιμ.), *Radical Futures? Youth, Politics and Activism in Contemporary Europe*, The Sociological Review Monograph Series, Γουέστ Σάσεξ: Wiley-Blackwell
- LSE Enterprise (2013), «Youth participation in democratic life», *Final Report*, EACEA 2010/2013
- Norris P. (2003), «Young People & Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice?», Report for the Council of Europe Symposium: *Young people and democratic institutions: from disillusionment to participation*, Στρασβούργο, 27-28th November 2003
<https://sites.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/COE.pdf> [9/3/2020]
- Μαρβάκης, Α., Αναστασιάδου, Μ., Πετρίτση, Ι., Ανανγνωστοπούλου, Τ. (2013), «Η νεολαία δείχνει τον δρόμο» – προς τα πού όμως; Νεολαία και άκρα δεξιά στην Ελλάδα», Αθήνα: Friedrich Ebert Stiftung
- MYPLACE (Memory, Youth, Political Legacy and Civic Engagement), FP7, 2011-2015, *Final Report Summary*, <http://www.fp7-myplace.eu/> [16/3/2020]
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ. (2015), «Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 43: 5-46
- Pilkington H. και Pollock G. (2015), *Radical Futures? Youth, Politics and Activism in Contemporary Europe*, The Sociological Review Monograph Series, Γουέστ Σάσεξ: Wiley-Blackwell
- Shell Deutschland Holding (επιμ.) (2019): Jugend 2019. Eine Generation meldet sich zu Wort. Weinheim: Beltz [Περίληψη στο https://www.shell.de/ueber-uns/shell-jugendstudie/jcr_content/par/toptasks.stream/1570708341213/4a002dff58a7a9540cb9e83ee0a37a0ed8a0fd55/shell-youth-study-summary-2019-de.pdf]
- Στρατουδάκη Χ. (2005), Έθνος και Δημοκρατία: όψεις της εθνικής ταυτότητας των εφήβων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116 Α', 23-50,
- TUI Stiftung (2019), *Junges Europa 2019. So denken Menschen zwischen 16 und 26 Jahren*, Αννόβερο: TUI Stiftung, <https://www.tui-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/06/TUI-Stiftung-Jugendstudie-JUNGES-EUROPA-2019-DE-aktuell.pdf>